

Claus Haas

*Adjunkt, ph.d., Institut for Pædagogisk Antropologi,
Danmarks Pædagogiske Universitetsskole
haas@dpu.dk*

**Katrine Dahl
Madsen**

*Kommunikations- og projektkoordinator,
cand.scient.soc., Institut for Pædagogisk Antropologi,
Danmarks Pædagogiske Universitetsskole
kdma@dpu.dk*

Bente Meyer

*Lektor, ph.d., Institut for Pædagogisk Antropologi,
Danmarks Pædagogiske Universitetsskole
bm@dpu.dk*

Helle Rørbech

*Videnskabelig assistent, cand.mag.,
Institut for Curriculumforskning,
Danmarks Pædagogiske Universitetsskole
hero@dpu.dk*

Demokratisk dannelse til aktivt interkulturelt medborgerskab

Indholdssiden i fremmedsprogsgene har længe været fokuseret på den kulturelle dimension, på kultur og samfundsforhold i mållandene, på kulturforståelse og på at give eleverne mulighed for at erhverve sig interkulturelle kompetencer bl.a. igennem refleksion over egne kulturer i mødet med mållandenes. På baggrund af et europæisk forskningsprojekt, INTERACT, vil vi i denne artikel præsentere nogle refleksioner over, hvordan interkulturel læring og uddannelse til demokratisk medborgerskab tænkes i en europæisk og i en dansk uddannelseskontekst, og hvordan de to perspektiver eventuelt kan forenes¹.

INTERACT, som står for *Intercultural Active Citizenship Education*, er et forskningsprojekt finansieret af EU's 6. rammeprogram. Ud over artiklens forfattere fra Danmarks Pædagogiske Universitetsskole deltager forskere fra universiteter i England, Portugal og Spanien i projektet. Et af hovedformålene med projektet er at opridse nogle perspektiver for efteruddannelse af lærere inden for området interkulturel aktiv medborgerskabsuddannelse (*Intercultural Active Citizenship Education*). Projektet er gennemført parallelt i de fire deltagende lande, og projektets sammenlignende perspektiv har givet os mulighed for at se på de danske data gennem f.eks. spansk,

engelsk og portugisisk uddannelseslovgivning inden for citizenship education området med fokus på den interkulturelle dimension.

Rammen for projektet

Arbejdet med *Intercultural Democratic Citizenship Education* har i forskningsprojektet taget afsæt i Europarådets anbefalinger. Udgangspunktet for anbefalingerne er ideen om et pluralistisk multikulturelt samfund, som bygger på lighed, kulturel mangfoldighed, solidaritet og social retfærdighed. Anbefalingerne er i denne forstand direkte rettet mod den udvikling, der er i gang over hele Europa mod mere synligt multikulturelle samfund. Uddannelse i aktivt interkulturelt medborgerskab knyttes til tanken om en europæisk borgeridentitet, men opfattes også bredere, idet medborgerskabsproblematikken generelt ses som forbundet med børn og unges uddannelse til demokratiske medborgere i flerkulturelle samfund. Interkulturel aktiv medborgerskabsuddannelse kan dermed forstås som et begreb, der inkluderer læring om menneskerettigheder, uddannelse til demokrati samt interkulturel læring.

Projektet har i forlængelse af dette søgt at ekspliciterer den europæiske ramme for interkulturel medborgerskabsuddannelse med fokus på bl.a. analyser af EU- og Europarådets dokumenter, nationale bekendtgørelser og læreplaner og på interview med bl.a. politikere fra EU og Europarådet, embedsmænd, forskere, fagkonsulenter samt lærere i folke- og gymnasieskolen. I den forbindelse har projektet søgt at besvare følgende spørgsmål:

- Hvordan har anbefalingerne fra Europarådet præget de enkelte landes uddannelsespolitik?
- Har anbefalingerne fundet vej til bekendtgørelser og læreplaner?
- Hvordan ser lærere i de fire lande deres rolle i forbindelse med elevernes uddannelse i medborgerskab?
- Hvordan tænker lærere størrelser som demokrati, kultur og identitet i forhold til deres undervisning?
- Findes der relevante efter- og videreuddannelseskurser på området?

For sproglærere er disse spørgsmål interessante, dels fordi sprogfagene generelt opfattes som 'naturlige bærere' af en interkulturel dimension og af interkulturel pædagogik, dels fordi sprogfagene har interesse i at udvikle dette felt i tilknytning til den egentlige sprogpædagogik. I modsætning til den fælles europæiske referenceramme for sprog er der ikke på det kulturpædagogiske område fastlagt standarder, som Danmark eksplicit følger i overensstemmelse med de øvrige europæiske lande. Dette indebærer bl.a., at den interkulturelle dimension i de danske uddannelser (folkeskole og gymnasium) har en mindre tydelig rolle. I folkeskoleloven nævnes det ganske vist, at skolen skal "give eleverne kundskaber og færdigheder, der ... gør dem fortrolige med dansk kultur og historie, giver dem forståelse for andre lande

og kulturer”. Men denne henvisning til en indlejring af den nationale dannelse i en interkulturel dannelse (“forståelse for andre lande og kulturer”) afspejles ikke generelt i skolens værdigrundlag. I det danske uddannelsessystem er den demokratiske dannelsesstanke derimod vedholdende og tydelig ikke mindst i nyere tiltag fra Undervisningsministeriet, jf. *Undervisning i demokrati – et inspirationshæfte til grundskole og ungdomsuddannelser* (2006) (<http://pub.uvm.dk/2006/demokrati/>). Derudover forbindes såvel uddannelse i demokrati som uddannelse generelt i disse år ofte med nationale identitetsspørgsmål og kulturarvsproblematikker, jf. den første del af formålsparagraffen, “give eleverne kundskaber og færdigheder, der ... gør dem fortrolige med dansk kultur og historie”. Spørgsmålet bliver således, hvordan undervisning i demokrati kan knyttes til medborgerskab i et flerkulturelt Europa.

Demokratisk dannelse og den interkulturelle dimension – nogle resultater

At afsøge et så komplekst felt som uddannelse til medborgerskab i et interkulturelt perspektiv giver problemer på det forskningsmæssige plan. INTERACT har således som nævnt været tænkt fra et overordnet europæisk perspektiv med fokus på især Europarådets anbefalinger for citizenship education, menneskerettighedsuddannelse og interkulturel uddannelse. I de danske uddannelsesdokumenter optrådte begrebet ‘interkulturel (kompetence, dimension)’ oftest i forbindelse med fremmedsprogsfagene og dansk som andetsprog og aldrig eksplicit i kombination med demokratisk dannelse eller uddannelse til medborgerskab. Problemstillingen uddannelse til medborgerskab i et interkulturelt perspektiv synes ikke at være italesat i en dansk uddannelseskontekst, hverken i bekendtgørelser, vejledninger eller blandt de lærere, vi interviewede.

Lærerne var gennemgående usikre på, hvad begreberne medborgerskab/citizenship og interkulturel uddannelse kunne indeholde, hvorimod demokratisk dannelse var det foretrukne begreb, når lærerne talte om undervisning inden for folkeskolelovens og gymnasiebekendtgørelsens ramme. Den interkulturelle dimension blev sjældent fremhævet som et aspekt af demokratisk dannelse – hverken som et eksplicit begreb eller ‘omskrevet’ til andre termer (f.eks. internationalisering, europæisering, globalisering eller lignende).

Mens projektet har stået på, er medborgerskab imidlertid blevet et hyppigere anvendt begreb i den uddannelsespolitiske debat i Danmark, bl.a. i forbindelse med det nye fag *Kristendom, livsoplysning og medborgerskab* i læreruddannelsen². Dette tyder på, at den politiske diskurs i Europa er ved at trænge ind i Danmark, dog stadig som et appendiks til den ‘danske’ tradition for demokratisk dannelse. Til sammenligning har citizenship education siden 2002 været et fag i skolen i England, og i efteråret 2007 kommer citizenship education også på skemaet som et selvstændigt fag i de spanske grundskoler.

Lærernes perspektiv

De interviewede lærere gav gennemgående udtryk for en inkluderende tilgang til forskelle i klasserummet, dvs. at lærerne i praksis arbejdede med temaer, der afspejler de ovenfor nævnte problemstillinger. Flere talte om "at give rum til alle stemmer", at udfordre negative stereotyper og at bringe forskellige perspektiver i spil for at opfordre eleverne til at reflektere over kulturelle og religiøse forskelle. Lærerne gav udtryk for, at de tager religiøse og kulturelle emner op, som de fornemmer optager eleverne, og de inddrager den viden, der findes i klassen blandt elever med en anden baggrund end dansk. I den forbindelse opfattes læreren ofte som en mediator eller formidler i forhold til forskellige religiøse og kulturelle positioner.

Af interviewundersøgelsen fremgik det, at kritisk refleksion, evnen til at argumentere, deltagelse og dialog, var de tilgange, lærerne oftest trak på, når de blev bedt om at beskrive deres didaktiske overvejelser og praksis i forhold til demokratisk dannelse og uddannelse til demokrati. Flere af de nævnte greb og strategier er i øvrigt sammenfaldende med, hvad uddannelsesforskeren Anand Marri foreslår i forbindelse med multikulturel demokratisk dannelse i en amerikansk kontekst (Marri: 2005).

Interkulturel pædagogik og demokratisk dannelse synes på denne måde at kunne gå hånd i hånd, dvs. at traditionen for demokratisk dannelse og læring³ rummer muligheder for at integrere det interkulturelle perspektiv, som beskrevet ovenfor af lærerne. Hvad er så egentlig problemet, kunne man spørge – lærerne er jo opmærksomme på, at den nationale dannelse kan og må udfordres i praksis, og at medborgerskab kan indebære et bredere tilhørsforhold end "blot" fortroligheden med "dansk kultur". Vi vil med udgangspunkt i resultaterne fra INTERACT projektet hævde, dels at ikke alle lærere har en praksis, som indtænker de nævnte dimensioner, dels at manglen på en sproglig/diskursiv anerkendelse af uddannelse som et interkulturelt felt påvirker den måde, hvorpå vi kan praktisere og tænke uddannelse i den danske skole. Det er altså, set fra vores synspunkt, *et problem*, at faghæfterne ikke mere eksplicit medtænker interkulturel uddannelse i et medborgerskabsperspektiv.

Hvad betyder sproget?

I lærerinterviewene knyttes kulturbegrebet ofte sammen med en national identitet. Når vi eksempelvis spurgte til den interkulturelle dimension i fagene, så relaterede lærerne ofte denne til integrationsproblematikken og til problemer knyttet til det flerkulturelle Danmark. Samspillet mellem kulturer i Danmark ses af nogle lærere som et felt, der dels er problematisk, dels er knyttet til den enkeltes nationale herkomst. Kultur og nation udgør dermed et tæt sammenvævet begrebspar, hvori religion også spiller en betydelig rolle. Modsætningen "os" og "dem", som ofte benyttes i mediernes retorik, er også en begrebsdannelse, vi finder hos lærerne. Men en stor

del af de interviewede lærere forsøger samtidig at komme ud over dette skel ikke mindst gennem pædagogiske greb og strategier, der sigter mod selvrefleksion, værdsætter forskelle og transformerer kulturelle stereotyper. Lærerne siger f.eks., at “de problemer har vi ikke her”, eller “det er ikke et problem”. Dermed ønsker de på den ene side at fremhæve, at de ikke opfatter elever med forskellige kulturelle baggrunde som et problem i klasserummet, på den anden side kommer de i en vis forstand til at gentage mediernes problemdiskurs.

Man kan konkludere, at lærernes tilgang til det interkulturelle felt primært er en intuitiv tilgang. De trækker på egne erfaringer fra rejser og udenlandsophold, på historier og vinkler hentet fra medierne og på situeret viden i klassen. Elevernes forskellige viden bruges her som en resurse i undervisningen. Få lærere henviser til viden fra uddannelse eller efteruddannelse inden for det interkulturelle felt. De lærere, vi har talt med, har ikke deltaget systematisk i uddannelse eller efteruddannelse inden for interkulturel eller multikulturel uddannelse, og kun få af lærerne har deltaget i arbejdsgrupper inden for området.

To adskilte perspektiver

Uddannelse til demokrati og den interkulturelle dimension fremstår som nævnt som to adskilte perspektiver i de danske uddannelsesdokumenter. Demokrati opfattes gennemgående som et overordnet begreb, der går på tværs af fag og læseplaner, hvorimod interkulturel og multikulturel uddannelse er begreber og problemstillinger, der i sig selv er svære at finde i læseplaner for sprogfag såvel som samfundsfag og historie på både grundskole- og gymnasieniveau. En grund til dette er, ifølge bl.a. personer der har været involveret i reformarbejdet (gymnasireformen og folkeskolereformer siden 93), at begreberne opfattes som kontroversielle, da de forbindes med etnicitet og integration – emner som p.t. er følsomme områder i den uddannelsespolitiske debat. En del af de personer, der har været involveret i reformarbejdet, har således haft en klar fornemmelse af, at den politiske virkelighed, de arbejder inden for, ikke anerkender Danmark som et flerkulturelt samfund.

Et ‘missing link’

I anbefalingerne fra Europarådet indgår den interkulturelle dimension som et element af *Education for Democratic Citizenship*. Her relateres interkulturel uddannelse også til emner som immigration og integration, men målet er at forberede *alle* elever til at leve sammen i fremtidens samfund.

De nationale og europæiske interview peger på et ‘missing link’ mellem EU og Europarådets anbefalinger inden for Education for Democratic Citizenship og arbejdet i Danmark med reformerne af grundskole og gymnasium. Dette står i

modsatning til eksempelvis Spanien og Portugal, hvor de europæiske anbefalinger inden for citizenship education i forskellig grad afspejles i de nationale uddannelsespolitikker. Ifølge nogle af dem, der har arbejdet med reformerne, og politikere, der er involveret i Europarådets arbejde, skyldes dette 'missing link' dels politiske prioriteringer, dels manglende formidling mellem det europæiske og det nationale arbejde inden for området i det danske undervisningsministerium. I forlængelse af dette spiller den danske EU-skepsis givetvis også en rolle; som relativt nye demokratier med historiske rødder i totalitarisme og diktatur har eksempelvis Portugal og Spanien et helt andet forhold til Europa end 'os' her i Danmark. Interviewene peger derudover på en eksisterende opfattelse af en særlig 'dansk tradition for demokratisk dannelse', som kan medføre en 'vi ved bedre' holdning og en skepsis over for fælles europæiske anbefalinger inden for citizenship education og interkulturel uddannelse.

Perspektiver

Nogle af de spørgsmål, der blev rejst af deltagerne under INTERACT projektets afsluttende formidlingskonference i Lissabon i maj 2007, lød:

Hvordan styrker man lærernes bevidsthed om deres rolle som interkulturelle undervisere? Hvordan brydes relationen mellem interkulturel uddannelse og kompensatorisk undervisning? Hvordan lærer man børn at sætte pris på diversitet, hvis deres klasse ikke er præget af f.eks. etnisk diversitet?

I et læreruddannelsesperspektiv kunne den interkulturelle dimension og demokratisk dannelse kombineres ved at introducere en bredere og mere dynamisk forståelse af demokratisk dannelse. Dette kunne eksempelvis gøres ved at inddrage de europæiske anbefalinger inden for citizenship education, som netop rummer en interkulturel dimension. Det danske samfund er præget af en stigende kulturel diversitet, og det synes relevant at argumentere for en mere systematisk introduktion af et interkulturelt perspektiv som en integreret del af en demokratisk undervisningspraksis.

Som et efteruddannelses tilbud til lærere kunne man også introducere begreber, der kan hjælpe til at styrke sproget omkring den interkulturelle dimension. Her kunne lærerne blandt andet få mulighed for at reflektere over, hvordan eksempelvis diversitetsperspektivet kan indgå som en del af undervisningen i de kulturbærende fag. Sproglærerne er ofte længere fremme end andre faglærere i forhold til at tænke såvel som at anvende interkulturelle perspektiver i undervisningen. Måske giver inspirationen fra andre europæiske lande mulighed for at tænke interkulturel pædagogik i et bredere perspektiv, som både inddrager sprogenes interkulturelle dimension og tænker interkulturel pædagogik som noget, der forbereder alle elever til et liv i flerkulturelle samfund.

Noter

1. I projektet INTERACT undersøgte vi, hvordan interkulturel demokratisk dannelse blev italesat og praktiseret i en dansk uddannelseskontekst uden at fokusere særskilt på den sproglige dimension. Om forbindelsen mellem sprogundervisning og uddannelsen i europæisk medborgerskab se Byram og Risager 1999: 46-47.
2. Se Unge pædagoger nr. 3/2007, som omhandler faget Kristendom, Livsoplysning og Medborgerskab.
3. Se Skovgaard Nielsen (2002).

Litteratur

- Byram, Michael og Karen Risager (1999): *Language Teachers, Politics and Cultures*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Haas, Claus (2007): "Medborgerskab, etnokrati og den (inter)kulturelle vending?" I: *Unge pædagoger*, nr. 3/2007.
- Madsen, Katrine Dahl, Ditte Dahl og Helle Rørbech (2007): "Interkulturel læring og uddannelse i demokratisk medborgerskab." I: *Sproglæreren* 2/2007.
- Marri, Anand R. (2005): "Building a Framework for Classroom-Based Multicultural Democratic Education: Learning From Three Skilled Teachers". I: *Teachers College Record*, Vol. 107, Nr. 5/ 2005, p. 1036-1059.
- Print, Murry, Susanne Ørnstrøm & Henrik Skovgaard Nielsen (2002): "Education for Democratic Processes in Schools and Classrooms". I: *European Journal of Education*, Vol. 37, No. 2/2002.
- Risager, Karen (1994): "Kulturforståelse i sprogundervisningen – hvorhen?" I: *Kulturmøde og interkulturel kompetence (Sprog og kulturmøde, 6)*. Ålborg: Ålborg Universitetscenter.
- Risager, Karen (1994): "Sproglærere definerer ordet kultur": I: *SELF* (Fagblad for Seminariernes Engelsklærerforening), nr. 1/1994.
- Risager, Karen (red.) (1999): *Kulturforståelse i folkeskolens sprogundervisning*. Teoridel. Albertslund: Forlaget Malling Beck.